

них здібностей, що включає 3 блоки: рефлексивний, дидактичний та управлінський; а самі педагогічні здібності розділив на 2 підгрупи: фактори ефективних можливостей особистості і фактори ефективних можливостей "робочого оточення".

Особливу увагу перцептивному та управлінському компонентам педагогічних здібностей приділяють О.В. Федик та Л.І. Шевчук [6; 15]. До структури перцептивного компонента автор вносить диалогічність і нестереотипність розуміння, конкретність педагогічної емпатії, аналітичність-синтетичність розуміння, вибірковість конкретної педагогічної емпатії, розуміння з позиції ролі того, хто навчається, і виділяє два їхні основні типи, перший з яких припускає складну диференційованість у розумінні вихованців, високий рівень ідентифікації, заснованої на нестереотипності їх оцінок і себе, виразність як конкретної педагогічної емпатії на занятті, так і загальних емпатійних тенденцій; а другий - складну інтегрованість у розумінні тих, хто навчається, низький рівень ідентифікації, пов'язаний зі стереотипністю в оцінках, прояв лише загальних емпатійних тенденцій. До структури управлінського компонента педагогічних здібностей, на думку автора, входять: диалогічність і нестереотипність впливу, його узагальненість, мажорне самопочуття педагога перед заняттям, узгодженість-неузгодженість його взаємодії з тими, хто навчається, врахування активності вихованця на занятті, диалогічність оцінювання останнього в ході заняття, проблемність викладу матеріалу.

Н.Р. Вітюк показав, що структура комунікативних здібностей педагога містить професійно важливі комунікативні властивості і здібності, що забезпечують успішність взаємодії і виконання професійних завдань, і, опираючись на особисті властивості і досвід особистості, інтегровані у стилі спілкування, пов'язана з характером предметної діяльності [16]. Ним були виділені 5 фундаментальних перемінних, за допомогою яких можна узагальнено описати комунікативні особливості: товариськість-замкнутість, соціально-психологічна сумісність, задоволеність-незадоволеність, соціальна чутливість, відносини, а також була показана предметна специфіка комунікативних здібностей.

Висновки. Таким чином, у сучасній психології здібностей існують різні уявлення про компонентний склад педагогічних здібностей. Проведений аналіз показав, що існують дві тенденції у дослідженні педагогічних здібностей педагога: виявлення як можна більше підпорядкованого складу педагогічних здібностей (М.Д.Левітов, Ф.М. Гоноволін, М.І. Станкін та ін.); і прагнення до укрупнення груп здібностей (С.В. Кондратьєва, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін.), виділення блоків педагогічних здібностей (М.О. Амінов) або

єдиної педагогічної здібності (Ю.М. Кулюткін). Причому, якщо для першого періоду дослідження педагогічних здібностей була характерна тенденція до розширювального тлумачення складу здібностей, то для наступного етапу характерне прагнення до знаходження більш оптимальної їхньої структури. Аналіз структури спеціальних здібностей викладача виявив, що для сучасного етапу характерне встановлення певної ієрархії компонентів педагогічних здібностей і виділення у них провідних, "ядерних" (А.К. Маркова), що компенсуються і не компенсуються (М.О. Амінов, О.Г. Балбасова, А.К. Маркова), стратегічних (Б.Б. Коссов), термінальних та інструментальних (М.О. Амінов) здібностей. У розумінні сутності спеціальних здібностей викладача можна виділити два основних підходи: спеціальні здібності розуміються як загальнопедагогічні здібності (М.Д.Левітов, Ф.М. Гоноволін, М.І. Станкін); спеціальні здібності діляться на загальні педагогічні і спеціальні педагогічні здібності (О.І. Щербаков, В.А. Крутецький, Н.В. Кузьміна). Однак зміст цих здібностей різні автори розуміють по-різному.

1. Левітов Н.Д. К психологии формирования авторитета учителя // Советская педагогика, 1946, № 1-2. - С.76-89.
2. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования. - Л.: Просвещение, 1967. - 266 с.
3. Гоноволін Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей // Психология способностей. - М., 1962. - С.244-255.
4. Крутецкий В.А. Педагогические способности, их структура и условия развития // Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогических институтах / Под ред. В.А.Сластенина. - М., 1990. - С.85-90.
5. Кондратьева С.В. Общение и формирование личности // Общение и формирование личности / Под ред. С.В. Кондратьевой. - Гродно, 1984. - С.3-11.
6. Федик О.В. Формирование способностей до тренерской деятельности у майбутніх учителів фізичної культури: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ, 2003. - 188 с.
7. Кузьміна Н.В. Формирование педагогических способностей. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. - 97 с.
8. Сластенин В.А. Педагогическая деятельность и проблема формирования личности учителя // Психология труда и личности учителя. - Л., 1976. - С.30-46.
9. Гришин Э.А. Социально-экономические и педагогические проблемы подготовки учителя. - М.: Просвещение, 1986. - 143 с.
10. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых. - М.: Просвещение, 1985. - 128 с.
11. Станкин М.И. Профессиональные способности педагога: Актиология воспитания и обучения. - М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Флинта, 1998. - 368 с.
12. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Междунар. гуманитар. Фонд "Знание", 1996. - 308 с.
13. Митина Л.М. Учитель как личность и как профессионал. - М.: Дело, 1994. - 216 с.
14. Аминов Н.А. Диагностика педагогических способностей. - М.: Изд-во Ин-т практ. психол., 1997. - 80 с.
15. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. - К., 2001. - 398 с.
16. Вітюк Н.Р. Психологічні особливості формування комунікативних здібностей у майбутніх вчителів: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ, 2002. - 250 с.
17. Бодалев А.А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей // Вопросы психологии, 1984, № 1. - С.119-124.

Надійшла до редколегії 16.09.09р.

УДК 159.9:37.015.3

Н.М. Мась, здобувач
Т.В. Матвийчук, здобувач

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ ЗДІБНОСТЕЙ І ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Авторами викладено результати емпіричного дослідження впливу індивідуально-психологічних особливостей особистості викладача ВУЗу на його загальнопедагогічні та предметні здібності і професійну успішність.

Ключові слова: індивідуально-психологічні особливості, професійна успішність.

The author states the results of empirical research of influence of individually psychological constitutions of the person of the teacher of High school on its general pedagogic abilities and professional success.

Keywords: individually psychological constitutions, professional success.

Вступ. Із метою пошуку різнорівневих детермінант педагогічних та предметних здібностей викладачів різних предметів на першому етапі емпіричного дослідження було вивчено результати кореляційного аналізу взаємозв'язків показників здібностей із властивостями нейродинамічного, психодинамічного та особистісного рівнів інтегральної індивідуальності; на другому етапі - вивчення внеску показників індивідуальних властивостей у спеціальні здібності викладача за допомогою множинного лінійного регресійного аналізу. У результаті кореляційного, факторного і множинного лінійного регресійного аналізів виявлено, що спеціальні здібності викладачів усіх навчальних дисциплін детерміновані властивостями усіх досліджуваних рівнів індивідуальності. Виявлені симптомокомплекси різнорівневих індивідуальних властивостей, що виступають як передумова розвитку педагогічних та предметних здібностей.

Порівняльний аналіз різнорівневих детермінант педагогічних та предметних здібностей показує, що виявлені симптомокомплекси властивостей мають свою специфіку залежно від навчальної дисципліни, що викладається, та етапу професійного становлення викладача. У той же час виявлені і загальні детермінанти педагогічних здібностей викладачів, що пов'язано, на наш погляд, із загальними вимогами педагогічної діяльності до їхньої індивідуальності. Так, загальними для всіх предметних і стажевих груп виявилися зв'язки педагогічних здібностей на рівні нейродинаміки - з рівноваженістю і рухливістю нервової системи; на рівні психодинаміки - з екстраверсією і низьким нейротизмом; на рівні особистості - з товариськістю (ф. А), сміливістю (ф. Н), експресивністю (ф. F), емоційною стійкістю (ф. С). І у той же час виявлені специфічні для кожної предметної і стажевої групи зв'язки. Проілюструємо це на прикладі зв'язків педагогічних здібностей із властивостями особистості: специфічним для викладачів навчальних дисциплін технічного профілю (5-10) виявилися зв'язки з нонконформізмом - ф. Q2; для викладачів з високою нормативністю поведінки - ф. G (5-10) і конкретністю мислення ф. -В (15-20); для викладачів гуманітарного профілю (15-20) - з конформізмом - ф. -Q2 і т.д. У результаті порівняльного аналізу виявлено, що педагогічні і предметні здібності викладачів детерміновані різними наборами різнорівневих властивостей їхньої індивідуальності. При цьому педагогічні здібності, особливо на етапі одержання професії більшою мірою обумовлені властивостями особистості, а предметні - властивостями нижче розташованих рівнів (нейро- і психодинамічними). В процесі професійної діяльності викладача збільшується роль особистісного опосередкування спеціальних здібностей. Отримані факти погоджуються з результатами досліджень А.Г. Ісмагілової і Т.О. Попової [62; 149].

На другому етапі дослідження за допомогою множинного лінійного регресійного аналізу вивчався внесок показників різнорівневих індивідуальних властивостей на спеціальні здібності викладача однієї з двох предметних груп: українська мова і література і математика. За допомогою кореляційного і факторного аналізу в структурах спеціальних здібностей були виділені інтегративні показники, які у стандартній процедурі множинного регресійного аналізу розглядаються як залежні перемінні. Відповідно, різнорівневі властивості індивідуальності у використаній моделі аналізу, розглядалися як незалежні перемінні, названі також регресорами. Всі перемінні (залежні і незалежні) стандартизовані. Процедура множинної регресії полягала в аналізі зв'язків між відгуком і предикторами.

У роботі аналізувалися рівняння, що описують більше 50% розмаїтості даних щодо середнього у даній вибірці (коефіцієнт детермінації становив від 0,58 до 0,82); тобто ті рівняння, які мають достатньо велику інформативну цінність. У всіх трьох стажевих групах виділено показник, що характеризує здібності до педагогічного процесу і задоволеність викладача гуманітарного профілю. Проаналізуємо внески показників індивідуальних властивостей у даний інтегративний показник.

У вибірці студентів показник "Організація педагогічного спілкування і задоволеність ним" (Оргпс) є середнім арифметичним схильностей "людина-людина", комунікативних, організаторських схильностей і задоволеності педагогічною професією. У результаті регресійного аналізу з'ясувалося, що із всіх показників властивостей різних рівнів інтегральної індивідуальності внески у цей аспект здібностей вносять показники екстраверсії (е/в), життєрадісності (ф. F), пластичності (Риг) і конформізму (ф. Q2). Рівняння регресії має вигляд:

$$\text{Оргпс} = 4,6 + 0,30 \cdot \text{е/в} + 0,29 \cdot \text{F} - 0,26 \cdot \text{Риг} - 0,17 \cdot \text{Q2}$$

Як видно з рівняння, найбільший внесок в Оргпс у студентів вносить екстраверсія.

У викладачів зі стажем 5-10 років інтегративний показник "Організація педагогічного спілкування і задоволеність ним" (Оргпс) аналогічний за складом з попередньою групою. Виявлено, що внески у цей аспект здібностей вносять показники пластичності (Риг), низької потреби досягнень (Пд), конкретного мислення (Км) і рухливості нервових процесів (Рнс).

$$\text{Оргпс} = 9,2 - 0,34 \cdot \text{Риг} - 0,30 \cdot \text{Пд} - 0,18 \cdot \text{Км} + 0,17 \cdot \text{Рнс}$$

Як видно з рівняння, найбільший внесок до "Оргпс" вносить пластичність.

У вибірці викладачів гуманітарного профілю зі стажем 20-25 років показник "Задоволеність організацією педагогічного процесу" (Оргпп) є середнім арифметичним організаторських схильностей і задоволеності педагогічною професією. У результаті регресійного аналізу виявлено, що у нього внесли вклад показники високої потреби у досягненні (Пд), низької активності переключення (Ап), конкретного мислення (Км). При цьому найбільший вклад вносить висока потреба у досягненні.

$$\text{Оргпп} = 6,0 + 0,41 \cdot \text{Пд} - 0,28 \cdot \text{Ап} - 0,22 \cdot \text{Км}$$

Порівняльний аналіз виявлених внесків показників індивідуальних властивостей свідчить, що здібності до процесу педагогічної діяльності і задоволеність професією детерміновані різними наборами різнорівневих індивідуальних властивостей. Найбільші внески вносять показники екстраверсії (студенти), пластичності (викладачі зі стажем 5-10 років), високої потреби у досягненні (викладачі зі стажем 15-20 років).

Інший інтегративний показник, виділений у вибірці молодих викладачів гуманітарного профілю - "Спрямованість на людину і природу" (Слпр) є середнім арифметичним всіх здібностей до своєї навчальної дисципліни і показників емпатії і педагогічної культури. У цей показник із всіх властивостей інтегральної індивідуальності найбільший вклад внесли властивості особистості - чутливість, стриманість, інтелект (ф. I, F, B). Найбільший вклад тут вносить чутливість (фактор I).

$$\text{Слпр} = 4,17 + 0,31 \cdot \text{I} - 0,24 \cdot \text{F} + 0,17 \cdot \text{B}$$

У вибірці зрілих викладачів гуманітарного профілю виділений інтегративний показник "Спеціальні здібності" (СЗ), що увібрав показники педагогічних і предметних здібностей. У результаті регресійного аналізу з'ясувалося, що із всіх показників властивостей різних рівнів інтегральної індивідуальності найбільший вклад вносять показники сили процесів гальмування (Спр), чутливості (ф. I), практичності (ф. M) і тривожності. При цьому найбільший вклад

внесли показники сили процесів гальмування. Рівняння регресії у цьому випадку виглядає так:

$$C3=3,0+0,24Cпг+0,23I-0,16M+0,15Трж$$

Оскільки інтегративні показники "Спрямованість на людину і природу" і "Спеціальні здібності" містять у собі показники педагогічних і предметних здібностей, ми можемо розглядати їх як подібні. Порівняльний аналіз показує, що вони детерміновані різними наборами індивідуальних властивостей. Однак в обох стажевих групах значний внесок у спеціальні здібності викладача гуманітарного профілю вносить чутливість (ф. I).

У вибірці викладачів технічного профілю обох стажевих груп був виділений інтегральний показник, що характеризує здібності до організації педагогічного спілкування і задоволеності ним (Оргпс). Склад цього показника аналогічний вибірці викладачів гуманітарного профілю. У викладачів технічного профілю зі стажем 5-10 років найбільший внесок у нього внесли показники чутливості (ф. I), товариськості (ф. А) і тривожності. Найбільший вклад вносить показник чутливості.

$$Оргпс=1,7+0,42I+0,40A+0,14Трж$$

У вибірці викладачів технічного профілю зі стажем 15-20 років основний вклад у цю складову здібностей вносять показники емоційної збудливості (Езб), соціальної сміливості (ф. Н), рухливості нервових процесів (Рнп) і стійкості до фрустрацій (ф. Q4). Найбільший внесок - показник емоційної збудливості.

$$Оргпс=2,4+0,29Езб+0,26Н+0,25Рнп-0,24Q4$$

Таким чином, в основі аналогічних структур спеціальних здібностей викладачів технічного профілю різного стажу лежать різні набори різнорівневих індивідуальних властивостей. Однак найбільші внески у здібності до організації педагогічного спілкування і задоволеності ним вносять схожі характеристики індивідуальності - чутливість викладача, що проявляється або на особистісному (5-10), або на темпераментальному (15-20) рівнях інтегральної індивідуальності.

Звернемося до результатів множинного регресійного аналізу у вибірках викладачів гуманітарного профілю. Першими були розглянуті внески індивідуальних властивостей в інтегративні показники педагогічних здібностей. Встановлено, що у вибірці випускників у показник "Здібності до процесу педагогічної діяльності" (Зпнд), що увібрав у себе стандартизовані показники комунікативних і організаційських схильностей, найбільший вклад вносить конкретність мислення (ф. В).

$$Зпнд=-0,34В+0,32F$$

У молодих викладачів близький за змістом є показник "Здібності до ефективного процесу педагогічної діяльності" (Зеппд), що увібрав у себе, крім позначених вище схильностей, показник педагогічної ефективності, найбільший вклад вносить довірливість (ф. L).

$$Зеппд=-0,32L$$

У зрілих педагогів у показник "Здібності до процесу педагогічної діяльності", ідентичний за змістом показнику вибірці випускників, найбільший вклад вносить експресивність (ф. F).

$$Зпнд=-0,48В+0,56F-0,38Н$$

Очевидно, що найбільший внесок у розвиток досліджуваного показника на всіх етапах професіоналізації вносять специфічні властивості особистості викладача. В інтегративний показник "Педагогічна чутливість" (ПЧ), що увібрала у себе емпатію, педагогічні такт і культуру, значимий внесок у молодих педагогів внесла загальна психодинамічна емоційність (Ез-пд).

$$ПЧ=-0,43Ез-пд$$

У зрілих викладачів - експресивність (ф. F).

$$ПЧ=0,41C+0,45F$$

Отримані дані дозволяють стверджувати, що високий рівень розвитку педагогічної чутливості викладача на різних етапах його професійного становлення забезпечується специфічними властивостями індивідуальності: у молодих викладачів - психодинамічними, у досвідчених - особистісними. В інтегральний показник "Задоволеність педагогічною професією" (Зпп) у вибірці студентів найбільш значимі вклади вносять показники життєвої орієнтації випробуваних (спрямованості на завдання (Сз)).

$$Зпп=0,42C+4,46HC+4,59ВД+4,70Cз$$

У зрілих педагогів - підвищена самооцінка, схильність до професійної конкуренції, егоцентризм (ф. L).

$$Зпп=0,35L$$

Отримані дані вказують на те, що у випускника в основі задоволеності обраної професії - активне її освоєння, а у досвідченого викладача - усвідомлення значимості особистих професійних досягнень. До інтегративного показника "Компетентність і успішність педагогічної діяльності" (КУпд), що увібрав у себе однойменні показники, у молодих педагогів найбільший вклад вносить загальна емоційність (психодинамічний рівень) (Ез-пд).

$$КУпд=-0,56Ез-пд$$

У зрілих викладачів - друга сигнальна система (СС2)

$$КУпд=-0,64СС2$$

Таким чином, регресійний аналіз показав, що до педагогічних здібностей викладача на різних етапах його професійного становлення найбільші вклади вносять специфічні властивості індивідуальності. Наприклад, на етапі оволодіння професією найбільші внески у досліджувані здібності вносять властивості психодинамічного та особистісного рівнів індивідуальності, на етапі професійного вдосконалювання молодих викладачів - нейродинамічного, психодинамічного та особистісного, а на етапі професійної зрілості (зрілих викладачів) - психодинамічного та особистісного, при значній перевазі останнього. Далі процедура множинного регресійного аналізу була використана для одержання імовірнісних даних про внески індивідуальних властивостей в інтегративні показники предметних здібностей. Встановлено, що до показника "Художня вразливість" (Хв), що увібрав у себе показники емоційності (Ем), уявлення (У) та образної пам'яті (Оп), у вибірці випускників найбільший вклад вносить перша сигнальна система (СС1).

$$Хв=0,77СС1+0,46Ем+0,30У-0,36Оп$$

У вибірці молодих викладачів - нефрустрованість, розслабленість (ф.-Q4).

$$Хв=-0,31Q4$$

У вибірці зрілих педагогів - розвинена уява (ф. М).

$$Хв=0,31СС1+0,52A+0,35G+0,59M+0,37Q2-0,31Q4$$

Очевидно, що в процесі професіоналізації викладача художня вразливість опосередковується орієнтацією на свій внутрішній світ і проявляється у високому творчому потенціалі. У вибірці студентів художня вразливість детермінована властивостями нижчих рівнів інтегральної індивідуальності (нейро- і психодинаміка), у вибірці працюючих викладачів - властивостями особистості, що ще раз підтверджує думку про посилення особистісного фактора у детермінації здібностей викладача.

У всіх вибірках виділені подібні інтегративні показники, що характеризують образотворчу чутливість викладача. У студентів до інтегративного показника "Просторово-творча образотворча чутливість" (Пточ), що увібрала у себе стандартизовані показники образної творчестості, зображувально-моторної чутливості і просторово-логічного мислення, найбільший вклад вносить

висока нормативність поведінки (ф. G), за ним – рухливість нервової системи (Pnc).

$$Пточ=-0,34Pnc+0,37G$$

У близький за змістом показник "Просторово-моторна художня чутливість" (Гмхч), що увібрала у себе показники рівня розвитку художньо-графічних здібностей, просторово-логічного мислення, зображувально-моторної чутливості, здібності до відтворення природи по пам'яті, у вибірці молодих викладачів найбільший вклад вносить довірливість (ф. L).

$$Пточ=0,41F-0,52L+0,51M-0,44*Hc$$

У вибірці викладачів інтегральний показник "Зображувально-моторна чутливість" (Змч), що увібрала у себе показники зображувально-моторної чутливості і здібності до відтворення природи по пам'яті, найбільший вклад вносить низький нейротизм (Hr).

$$Змч=-0,43Hr+0,38L$$

Отже, розглянуті вище інтегративні показники мають схожий зміст, але специфічну детермінацію різнорівневими індивідуальними властивостями. Близький зміст мають і два інших інтегративних показники предметних здібностей, виділених на етапах оволодіння професією і професійної зрілості. Так, у вибірці випускників до показника "Художня спрямованість" (Хс), що увібрал у себе показники схильності до професій типу "людина-художній образ" і рівня розвитку художньо-графічних здібностей, найбільший вклад вносить потреба у позитивній самітності, замкнутість (ф. А), далі – ф. Q2, за ним – ф. I, на третьому місці – сила нервової системи, і на останньому місці – ф. M.

$$Хс=-0,31Cnc-0,48A+0,38I+0,29M-0,39Q2$$

До показника "Просторово-художні здібності" (Пчз), що увібрал у себе, крім позначених вище, показник просторово-логічного мислення, у вибірці зрілих викладачів найбільший вклад вносить інертність нервових процесів (Pnc).

$$Пчз=-0,58Pnc+0,36N+0,39PD$$

Встановлено розбіжності у внесках індивідуальних властивостей пояснюються, цілком ймовірно, специфікою етапу професіоналізації. Найбільш ефективний у професійній діяльності той випускник, що активно її освоює, наполегливо і послідовно вдосконалює свої спеціальні здібності і має можливість для творчої самоти; той молодий викладач, що емоційно стабільний, відкритий людям, енергійний і гнучкий у вирішенні педагогічних ситуацій, має особливу чутливість до навколишнього світу, позитивно ставиться до студентів та інших учасників освітнього процесу; той досвідчений викладач, що зберігає професійну конкурентоспроможність, упевнений у собі, позитивно сприймає педагогічну діяльність, відрізняється емоційною стабільністю, багатим внутрішнім світом, високим творчим потенціалом, інтуїцією. У такий спосіб виявлені симптомокомплекси різнорівневих індивідуальних властивостей, що детермінують спеціальні здібності викладачів гуманітарного та технічного профілю. Отримано емпіричне підтвердження гіпотези про те, що певні сполучення індивідуальних властивостей виступають як передумови розвитку здібностей викладача.

Наступний етап дослідження мав на меті емпіричну перевірку припущення про те, що професійна успішність викладача обумовлена симптомокомплексом його професійних (спеціальні здібності) і індивідуально-психологічних характеристик. Дослідження детермінант професійної успішності викладача здійснювалося на матеріалі викладачів образотворчого мистецтва двох стажевих груп: 5-10 і 15-20 років. На першому етапі дослідження виявлялися професійні (педагогічні і

художні здібності), на другому етапі - індивідуально-психологічні детермінанти професійної успішності. Із цією метою використався кластерний, кореляційний, факторний дизайн і порівняння середніх значень показників за Т-критерієм Стьюдента. Критерієм для виділення груп викладачів з різним ступенем виразності професійної успішності послужили результати кластерного аналізу. Він був проведений на основі інтегративного показника професійної успішності, що вібрали у себе показники педагогічної ефективності та успішності педагогічної діяльності. Ураховувалися також експертні оцінки успішності викладача і результати спостережень за його педагогічною діяльністю.

Кластерний аналіз дозволив виділити групи викладачів з відносно більш високою, середнім і менш високим рівнем виразності успішності. Для подальшого аналізу були відібрані групи більше і менш професійно успішних викладачів. За допомогою кореляційного аналізу виявлена наявність статистично достовірних зв'язків між показниками педагогічних здібностей у досліджуваних групах. Це дозволило виділити певні симптомокомплекси, що характеризують здібності до педагогічної діяльності більш і менш успішних викладачів. Порівняння отриманих даних показало, що загальна кількість взаємозв'язків між показниками педагогічних здібностей у групах більш успішних викладачів менша, ніж у групах їх менш успішних колег (відповідно: 4 і 7; 6 і 16 зв'язків). Найбільша кількість зв'язків у групі успішних молодих викладачів мають показники здібності протистояти емоційному вигорянню та організаційським схильностям, зрілих викладачів - організаційських схильностей, педагогічної ефективності і педагогічного такту; у групах менш успішних - комунікативних схильностей (молоді викладачі) і схильності до професій типу "людина-людина", педагогічної культури і задоволеності педагогічною працею. Ці факти свідчать про те, що ядровим показником професійної успішності викладачів є організаційські схильності.

У результаті кореляційного аналізу зв'язків показників художніх здібностей виділені певні симптомокомплекси, що характеризують здібності до предметної діяльності викладачів залежно від їхньої професійної успішності. Порівняння отриманих даних показало, що загальними для всіх груп випробуваних є взаємозв'язки між компонентами зображувально-моторної чутливості: почуттям лінії, почуттям пропорції, почуттям симетрії, ступенем адекватності природі. Ці ж показники мають, як правило, найбільшу кількість зв'язків. Даний факт дозволяє стверджувати, що компоненти зображувально-моторної чутливості є стійкою характеристикою предметних здібностей, що не залежить від успішності діяльності та етапу професійного становлення.

Виявлено і специфічні для кожної групи випробуваних взаємозв'язки. У групі більш успішних молодих викладачів найбільшу кількість зв'язків, крім позначеного вище, має показник моторної координації; зрілих викладачів - емоційності; у групах менш успішних - здібності до відтворення природи по пам'яті. Ці факти свідчать про те, що, поряд із зображувально-моторною чутливістю, успішність предметної діяльності викладача на етапі професійного вдосконалювання пов'язана з моторною координацією, а на етапі професійної зрілості - з емоційною стабільністю. Далі був проаналізований ступінь виразності показників спеціальних здібностей та індивідуальності викладачів.

Аналіз отриманих результатів показав, що успішність молодих викладачів пов'язана з розвиненими комунікативними здібностями, образною творческістю,

здатністю до відтворення натури по пам'яті, високим рівнів художніх здібностей та особливостями психодинаміки викладача - більш високою активністю та адаптивністю. Успішність зрілих викладачів також опосередкована ступенем виразності спеціальних здібностей та індивідуально-психологічних характеристик. Успішний викладач відрізняється більш високим розвитком педагогічної компетентності, комунікативних та організаторських схильностей, рівня розвитку педагогічних і художніх здібностей, образної творчесткості, а також такими індивідуальними особливостями як темпераментальна активність та адаптивність, конкретність мислення (В), чутливість, деяка підозрілість і зарозумілість (ф. L), радикалізм (ф. Q1).

Порівняльний аналіз отриманих даних показує, що професійна успішність молодого викладача більшою мірою пов'язана з розвиненістю предметних здібностей; зрілого викладача - педагогічних здібностей та індивідуальних властивостей. Це ще раз підтверджує зроблені раніше висновки про превалювання у молодих викладачів предметної спрямованості, а у зрілих - педагогічної. Загальним для обох стажевих груп з'явилися наступні детермінанти професійної успішності: комунікативні здібності, образна творчесткості, рівень розвитку художніх здібностей, темпераментальна активність та адаптивність. Специфічною для молодих викладачів - здатність до відтворення натури по пам'яті; для зрілих - педагогічна компетентність, організаторські схильності і рівень розвитку педагогічних здібностей і такі особистісні характеристики як конкретність мислення, чутливість, деяка підозрілість і зарозумілість, радикалізм.

У групі більш успішних молодих викладачів зміст першого фактора показує, що компоненти здібностей, що ввійшли у нього і характеризують педагогічну спрямованість і компетентність, сполучені з комплексом психодинамічних та особистісних властивостей, серед яких найбільшу факторну вагу мають показники загальної активності та адаптивності. Зміст другого фактора показує, що художня вразливість викладача сполучена з комплексом нейродинамічних та особистісних властивостей, при найбільшій вазі у показника першої сигнальної системи. У третьому факторі, що характеризує рівень розвитку педагогічних здібностей і просторово-образне мислення, компоненти професійних здібностей різноспрямовані і сполучені з показником сили нервових процесів. Зміст четвертого фактора, що включає здібності до процесу художньо-педагогічної діяльності, вказує на сполучення здібностей, що ввійшли у нього, з комплексом нейродинамічних та особистісних властивостей, при найбільшій вазі показника високої нормативності поведінки.

У групі менш успішних молодих викладачів зміст першого фактора включає педагогічну ефективність, сполучену з комплексом показників психодинамічного та особистісного рівнів індивідуальності, при найбільшій вазі у показника загальної активності. Зміст другого фактора, що характеризує здатність протистояти емоційному вигорянню і художній вразливості, вказує на сполучення компонентів, що ввійшли у нього, спеціальних здібностей із властивостями психодинамічного та

особистісного рівнів індивідуальності при найбільшій вазі у показника домінантності.

У третьому факторі, що характеризує образну творчесткості, компоненти здібностей, що ввійшли у нього, сполучені з комплексом нейродинамічних, психодинамічних та особистісних властивостей, серед яких найбільшу вагу мають показники нейротизма і тривожності. Зміст четвертого фактора, що увібрав у себе здібності до процесу художньо-педагогічної діяльності, сполучено із властивостями трьох рівнів індивідуальності, при найбільшій вазі у показника слабості нервової системи.

Порівняльний аналіз взаємозв'язку здібностей і властивостей індивідуальності молодих викладачів з їхньою професійною успішністю дозволив виявити деякі особливості. У більш успішних викладачів здібності детерміновані першою сигнальною системою, силою процесу порушення загальної активності, адаптивністю і високою нормативністю поведінки, а в їх менш успішних колег - слабкістю процесу порушення, нейротизмом, загальною активністю, тривожністю і домінантністю. Тобто більш професійно успішний високо адаптивний молодий викладач має виражену першу сигнальну систему, сильний процес порушення, він дотримується професійних норм і правил.

Порівняльний аналіз взаємозв'язку здібностей і властивостей індивідуальності досвідчених викладачів з їхньою професійною успішністю дозволив виявити наступні особливості. У більш успішних досвідчених викладачів професійні здібності сполучені із загальною активністю та адаптивністю, сміливістю, радикалізмом і спрямованістю на взаємодію, а в їх менш успішних колег - з підозрілістю, товариськістю, емоційною стійкістю, розвинутою уявою, низьким нейротизмом, спрямованістю на себе. Отримані дані дозволяють стверджувати, що найбільш професійно успішного активного і високо адаптивного зрілого викладача відрізняють такі особистісні властивості, як сміливість, радикалізм, спрямованість на взаємодію.

Висновок. Порівняльний аналіз характеру детермінації професійної успішності викладача з його індивідуально-психологічними властивостями дозволив виявити як загальне, так і специфічне. Загальною психодинамічною основою професійної успішності викладача є загальна активність та адаптивність. Специфічною є детермінація спеціальних здібностей більш успішних молодих викладачів показником сили процесу порушення, а менш успішних - слабості процесу порушення; більш успішних досвідчених педагогів - показником спрямованості на взаємодію, а менш успішних - спрямованості на себе. Таким чином, у результаті емпіричного дослідження отримане практичне підтвердження припущення про детермінованість професійної успішності викладача симптомокомплексом спеціальних здібностей та індивідуальних властивостей.

1. Исмагилова А.Г. Психология стиля педагогического общения: полисистемное исследование. - Пермь, 2003. - 272 с. 2. Попова Л.В. Виды одаренности и подходы к их диагностике в современной американской психологии // Общественное движение и социальная активность молодежи. - 1991. - № 4. - С.168-175.